

Ігор Загороднюк

канд. біол. наук, доцент, ст. наук. сп., м. Київ

ЗООЛЕКСЕМИ В СИСТЕМІ ВІЗИТНИХ КАРТОК УКРАЇНИ

Резюме. Розглянуто ключові зоолексеми як маркери культурного простору України, важливі для розвитку і збагачення освітніх проектів, спрямованих на знайомство іноземців з Україною у процесі вивчення Української мови і культури. В основі огляду — назви звірів, згруповані у три ключові групи: топ-10 назв із групи «Свійські тварини», топ-10 стосовно групи «Синантропи» та топ-10 для групи «Мисливські та інші дикі звірі». Розглянуто напрямки можливого впровадження таких лексем у практику: 1) освітянські виміри і соціалізація, 2) об'єктні маскоти, 3) соціальна організація та просторові виміри.

Summary. The key zoolexemes are considered as markers of the cultural space of Ukraine, which are important for the development and enrichment of educational projects aimed at introducing Ukraine to foreigners during the process of learning the Ukrainian language and culture. The review is based on the names of mammals, grouped into three key categories: the top 10 names from the group "Domestic Animals", the top 10 from the group "Synanthropes" and the top 10 from the group "Game and other wild mammals". The directions of possible introduction of these lexemes into practice are considered: 1) educational dimensions and socialisation, 2) object mascots, and 3) social organisation and spatial dimensions.

Тварини є вкрай важливими об'єктами у формуванні української мовної картини світу, досить згадати тотемні родовиди, як свиня, віл, коза, кінь [3; 4; 5]. Фіксуючи об'єкти природи, що несуть важливу інформацію — фольклорну, господарську, економічну тощо, зоолексеми становлять одну з найбільш пам'ятних частин словникового складу мови. Такі номени мають виразне емоційне забарвлення, слугують основами прізвищ та прізвиськ, широко використовуються на позначення тотемних тварин, персонажів епосів і казок, раритетів природи, мисливських трофеїв, об'єктів, зображених на гербах, монетах, різного роду символах, зокрема маскотах — символах, обраних для асоціативного позначення продуктів або проектів (наприклад, панда як символ Фонду Дикої Природи, пінгвін як символ Linux) [1; 2].

Як зазначають філологи, розгалужена система способів номінації, функціонального призначення лексем, зв'язків між словом і об'єктом відбилася в наявності значної кількості відповідних термінологічних одиниць: зоолексема, зооморфізм, зооморфний фразеологізм, зооморфна метафора, зоометафора, зоосемізм [4; 5].

Спробуємо окреслити коло знакових зоолексем, визначити область потенційного використання цих назв та зображень відповідних тварин в українській символіці. Матеріалом слугують назви тварин класу ссавців (Mammalia), які входять до складу диких або тих свійських, які можуть перебувати у природних умовах (на випасі тощо). У біогеографічному обсязі найрепрезентативнішими є види тварин лісостепу і великих річкових долин, а частково і представники фауни Степу, Полісся, Криму і Карпат.

Зоолексеми можуть бути використані у процесі підготовки навчальних матеріалів для іноземних студентів, насамперед при описі історії України, традицій, вірувань, пісень, казок, легенд, а також сучасного стану фауни й особливостей природних комплексів. Визначною є роль таких назв як асоціативних, що сприяють збагаченню мовних образів, розширенню художнього мислення та галузей використання словникового запасу.

Групи зоолексем

Нижче наведено огляд характеристичних зоолексем, згрупованих у три групи: «Свійські тварини», «Синантропи», «Мисливські та інші дикі звірі».

І. Свійські тварини. Ця група зоолексем представлена назвами найбільш відомих звірів, які пов'язані з давнім побутом і давніми поняттями господарського добробуту і сталості переважно або тільки сільських (тобто первинних) поселень: *баран, бик, вівця, віл, кінь, кіт, коза, корова, пес, свиня*. Ідеться про тварин так званої «корисної» групи, від існування, наявності, здоров'я, приросту поголів'я або біомаси яких залежав добробут кожної родини.

Перелік високочастотних зоолексем, які варто включати в курс мовної підготовки іноземних студентів, може бути дещо відмінним у технічних та гуманітарних навчальних закладах.

При виборі титульних назв, що використовуються у списках фауни, інколи постає питання (а часом і тривалі суперечки) про правильність використання того чи іншого слова як єдиної родової чи видової назви: наприклад, *бик* чи *корова*, *коза* чи *козел*, *баран* чи *вівця*. Загальною тенденцією в зоології є фіксація

назв чоловічої статі як основних [1]. Складності виникають при доборі назв свійських чи диких форм одного й того ж виду (*бик* vs *тур*, *свиня* vs *кабан*). У курсі викладання природничих дисциплін важливо дотримуватися суто наукового, «зоологічного» підходу, тоді як під час мовної підготовки іноземних студентів акцент робиться на використанні форм чоловічого і жіночого роду (*козел* — *коза*, *бик* — *корова*). Звертається увага на стилістично забарвлені слова: наприклад, зоолексема *пес* уживається переважно щодо молодих, старих і добрих тварин, тоді як лексема *собака* позначає частіше злих або здичавілих представників цього роду.

Важливими господарськими властивостями свійських тварин є помічна сила (тяглові та в'ючні тварини, охорона садиб, лов мишей тощо), їжа (як джерело білка і жирів), корисні деривати (шкіра, роги, шерсть, жир тощо). Зазначені властивості нерідко лежать в основі найменування свійських тварин, дають цінний матеріал для вивчення мови, культури і традицій народу, поглиблюють знання про фауну України.

II. Синантропи. Група включає види, які здавна відомі людині як супутня фауна, і представлена назвами тварин, що поселяються біля людини в людських (переважно господарських) оселях або формують стійкі поселення в суміжних з людськими оселями місцезнаходженнях: *вівірка*, *вовчок*, *їжак*, *кажан*, *ласка*, *лилик*, *миша*, *пацюк*, *тхір*, *хом'як*.

Оскільки загалом ці тварини толерантні до присутності людини та свійських тварин, людина має з ними найчастіші контакти. Але такі контакти фактично ніколи не розглядаються крізь призму господарських властивостей. Тому й зазначені види тварин почасти не мають прямого господарського значення, хоча практика господарювання поділила їх на «корисних» і «шкідливих». Останні два поняття — суто економічні, які вимірюють прибутками або збитками в господарській діяльності. Поділ тварин на «корисних» і «шкідливих» можна використовувати при доборі зооназв для знайомства з місцевою фауною.

Як в епосах та казках, так і в реальній практиці господарювання увага до «корисних» тварин-синантропів виражається у сприянні їхньому існуванню, створенні штучних сховищ, підгодівлі, тоді як «шкідливих» синантропів усіляко відваджують від осель, садиб і господарств.

III. Мисливські та інші дикі звірі. До цієї групи входять назви тварин, які добре відомі не лише природокористувачам, але й загалу, оскільки такі види тварин є типовими для природних екосистем, їх можна спостерігати, вони пі-

знавані, їх наявність може бути (або історично була) важливим фактором існування людей. Зокрема, такі тварини були об'єктами промислу, джерелом фобій або й небезпеки. Такі тварини в нормі не є синантропами чи свійськими. Проте нерідко вони стають об'єктами утримання в неволі, зокрема у звіринцях і зоологічних парках; саме тут з ними найчастіше мають контакти громадяни і гості країни.

До десятки найбільш поширених зоолексем цієї групи входять *бабак, бобер, ведмідь, вовк, заєць, кріт, куна, лис, олень, ховрах*. Завдяки тому, що ці види добре відомі в різних регіонах, у мові сформувалися ряди семантичних синонімів: *вовк — вовцюра — сірий — сіроманець, заєць — косий — русак, кріт — кертиця, куна — куниця — білодушка, лис — лисиця, олень — волинь, ховрах — оврашок — єврашка*. Особливості місцевої фауни знаходять вияв у функціонуванні зоолексем у складі порівняльних зворотів: *злий як вовк, хитрий як лис, швидкий як олень, тремтить як заєць* тощо.

Галузі та напрямки застосування

Важливо не лише окреслити коло знакових видів, але й назвати можливі галузі застосування їхніх назв і використання їхніх зображень у символіці. Мовна підготовка майбутніх природничників (а також філологів) передбачає знайомство з усіма назвами тварин, але в технічному навчальному закладі цей перелік має бути відкоригований з урахуванням поширення видів і, відповідно, частоти вживання зоолексем. Власне, це і запропоновано у трьох представлених вище переліках. Навчальна лексика буде варіюватися залежно від спеціалізації, що визначатиме переважну увагу до одного з поданих вище списків, у тому числі для природничих, технічних або гуманітарних навчальних закладів.

З огляду на освітянські задачі і потреби ознайомлення іноземних студентів з історією, культурою і природою України можна розрізняти три основні напрямки застосування назв видів-символів:

- 1) освітянські виміри і соціалізація: • знання епосу і народних героїв, • знання приказок і усталених виразів, • знання місцевої природи і видів-символів;
- 2) об'єктні маскоти: • гасла дослідних чи освітніх проєктів, • символіка у позначенні місць чи об'єктів, • символічні назви окремих професійних деталей;

3) соціальна організація і просторові виміри: • назви творчих колективів, спортивних команд, • назви винаходів тощо, • прізвиська друзів, відомих людей.

Отже, зоолексеми містять цінну інформацію про тваринний світ, географію, світогляд українського народу і відіграють важливу роль у мовній підготовці іноземних студентів.

Література

1. Загороднюк І. Мисливська теріофауна України : видовий склад і вернакулярні назви / І. Загороднюк, І. Дикий // Вісник Львівського університету. Сер. біологічна. — 2012. — Вип. 58. — С. 21–44. — Режим доступу : <https://bit.ly/3136Rii>
2. Загороднюк І. Монети України із зображеннями ссавців / І. Загороднюк // *Theriologia Ukrainica*. — 2019. — Том 18. — С. 141–150. — Режим доступу : <http://doi.org/10.15407/pts2019.17.141>
3. Куйбіда В. В. Становлення, еволюція міфофауни та її взаємозв'язки із зоологічною термінологією / В. В. Куйбіда // Історія науки і біографістика [Електронне видання]. — 2012. — № 3. — Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2012-3/index.html>
4. Кривенко Г. Л. Зоосемізи в англійській та українській мовах : семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Г. Л. Кривенко. — Київ, 2006. — 20 с.
5. Міхеєва Т. Символічне значення зооморфізмів цап, козел, коза в українській мовній картині світу / Т. Міхеєва // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. — 2018. — Вип. 807. — С. 47–52.

Бібліографія • Bibliography

Загороднюк, І. 2021. Зоолексеми в системі візитних карток України. *В кн.*: Межжеріна, Г. В., О. Ю. Корчук (ред.). *Світові виміри освітніх тенденцій*. Національний авіаційний університет. Видавництво НАУ, Київ, 122–126.

Zagorodniuk, I. 2021. Zoolexemes amongst calling cards of Ukraine. *In*: Mezhzherina, G. V., O. Yu. Korchuk (eds). *World Dimensions of Educational Trends*. National Aviation University, Kyiv, 122–126.